

Grootschalig boeren in kleinschalig landschap

Resultaten van ontwerpssessies in Noordoost-Twente

Daniël de Jong
Wim Meulenkamp
Rik Olde Loohuis
Willem Rienks

Bram van Rooij
Warmelt Swart
Theo Vogelzang

Grootschalig boeren in
kleinschalig landschap

Colofon

Financiers

De ontwerpstudio's zijn een onderdeel van het project grootschalig boeren in een kleinschalig landschap. Deze ontwerpstudio's zijn gefinancierd door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit - Directie Regionale Zaken Oost, provincie Overijssel in het kader van Nationaal Landschap Noordoost-Twente, de gemeenten Dinkelland en Tubbergen en LTO Noord.

Grootschalig boeren in kleinschalig landschap

Grootschalig boeren in kleinschalig landschap is een initiatief van LTO Noord. Dit project zoekt oplossingsrichtingen voor een maatschappelijk verantwoorde en duurzame melkveehouderij in het kleinschalige landschap van Noordoost-Twente. Projecten LTO Noord verzorgt de uitvoering.

Organisatie, teksten en redactie

Daniël de Jong (ASG - Wageningen UR)
Wim Meulenkamp (ROM3D)
Rik Olde Loohuis (ROM3D)
Willem Rienks (ROM3D)
Bram van Rooij (Alterra - Wageningen UR)
Warmelt Swart (Dienst Landelijk Gebied)
Theo Vogelzang (LEI - Wageningen UR)

Beeldmateriaal

Bram van Rooij (Alterra - Wageningen UR)
Christel van Raaij (Projecten LTO Noord)
Rik Olde Loohuis (ROM3D)

Vormgeving

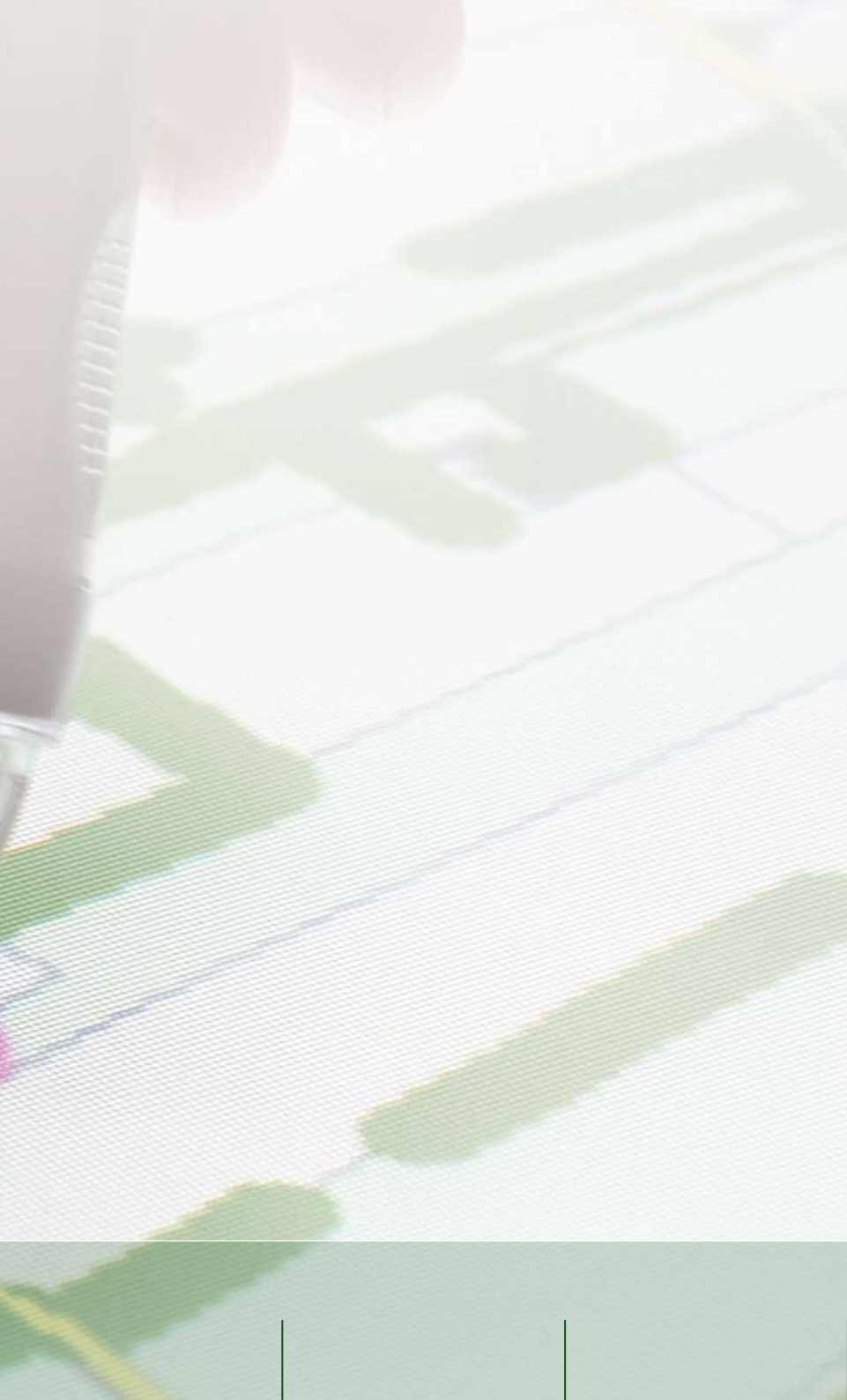
VH Reclameontwerpers Delden

Druk

Laserline Hengelo
Oplage: 250 stuks

Uitgave

April 2009

GROOTSCHALIG BOEREN IN KLEINSCHALIG LANDSCHAP

Resultaten van ontwerpsessies in Noordoost-Twente

Daniel de Jong
Wim Meulenkamp
Rik Olde Loohuis
Willem Rienks
Bram van Rooij
Warmelt Swart
Theo Vogelzang

LANDSCHAP EN LANDBOUW IN NOORDOOST-TWENTE

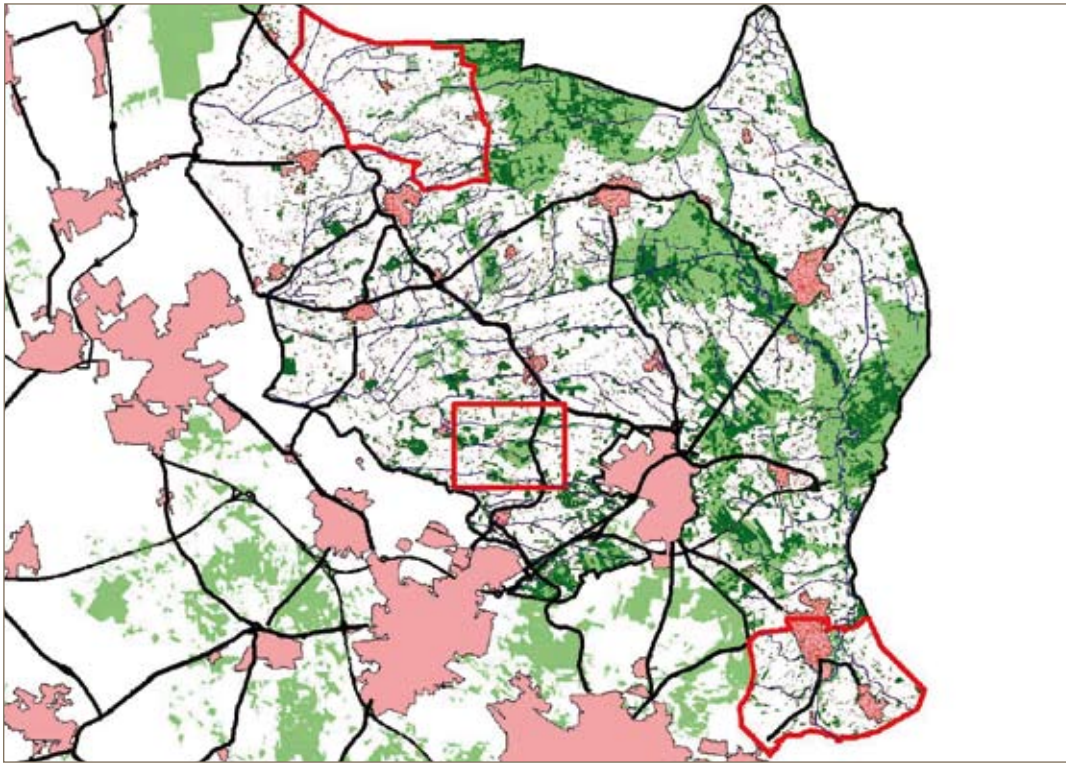
Grootschalig boeren in kleinschalig landschap

De onderliggende resultaten van ontwerpessies in Noordoost-Twente zijn onderdeel van het project 'Grootschalig Boeren in Kleinschalig Landschap' (GBKL). Dit project zoekt oplossingsrichtingen voor een maatschappelijk verantwoorde en toekomstgerichte melkveehouderij in het kleinschalige landschap van Noordoost-Twente. Dit project is een initiatief van LTO Noord en de provincie Overijssel. In dit project zijn de economische ontwikkelingsmogelijkheden van de melkveehouderij in het Nationaal Landschap Noordoost-Twente verkend. Daarnaast is er een geïntegreerde kaart met de vastgestelde (ruimtelijke) doelen voor landbouw, natuur, landschap en water in 2020 gemaakt. Deze producten vormen de basis bij het zoeken naar oplossingsrichtingen voor het combineren van landbouw en landschap in de toekomst.

Nationaal Landschap Noordoost-Twente

Het Nationaal Landschap Noordoost-Twente wordt gekenmerkt door beken, essen, kampen en jongere ontginningen, die samen met houtwallen, singels, stuwwallen en bossen zorgen voor een harmonieus landschap, dat rust uitstraalt. In de vroege Middeleeuwen is in dit deel van Twente een essen- en kampenlandschap ontstaan. De essen vormden akkercomplexen bij de dorpen en gehuchten. Daarnaast waren er ook eenmans-essen of kampen te vinden. Dit allemaal afgewisseld met percelen grasland, stukjes bos en talrijke houtwallen. Rondom dit oude besloten en kleinschalige landschap liggen tegenwoordig grotere percelen met een rechthoekiger vorm. Deze percelen zijn ontstaan door het ontginnen van stukken hei in de 19e en 20ste eeuw. Ook in deze jonge heide-ontginningen is beplanting te vinden, maar vaker in de vorm van bomenrijen en singels.

Het Nationaal Landschap Noordoost-Twente is een agrarisch cultuurlandschap. Veel van het kleinschalige landschap is nog bewaard gebleven. Maar er wordt ook in gewoond, gerecreëerd en gewerkt. De grootste grondgebruiker is de melkveehouderij. Zij is de ruimtelijke drager van het gebied. Melkveehouders in het gebied willen met en in het landschap hun bedrijf ontwikkelen. Dat is nodig want de tijd staat niet stil. Bedrijven moeten steeds meer concurreren op de internationale zuivelmarkt. Zowel op de agrarische bedrijfslocaties als in het landschap zal dit leiden tot een zekere schaalvergroting, waarbij het de vraag is hoe bij deze ontwikkeling het relatief kleinschalige landschap zo goed mogelijk behouden kan blijven. Daarover gaat deze studie.

Figuur 1 kaart van Nationaal Landschap Noordoost-Twente met daarop aangeven de drie gebieden waarvoor landschapsontwerpen zijn gemaakt

De waarden van het Twentse landschap

Het landschap in Noordoost-Twente is waardevol. Het heeft waarde als oud en fraai cultuurlandschap. Het heeft waarde voor natuur en milieu omdat dit het leefgebied is van dieren en planten en het letterlijk een netwerk vormt dat natuurgebieden en bossen aan elkaar verbindt. Het landschap heeft ook waarde voor de bewoners van het gebied. Het is de werkvloer van de boeren in het gebied. Zij moeten er dagelijks hun brood verdienen. Daarnaast is het nationaal landschap de achtertuin van de bewoners van de dorpen in het gebied en van de bewoners van de omliggende stedelijke gebieden. Voor hen en voor toeristen van buiten Twente is het een waardevol gebied om recreatief te fietsen en wandelen. Het landschap in Noordoost-Twente heeft dus waarden voor diverse partijen en belangen.

Samen zoeken naar oplossingen

Tijdens diverse bijeenkomsten en bedrijfsbezoeken is in het kader van het project GBKL gediscussieerd over hoe het Twentse landschap en een vitale toekomstgerichte melkveehouderij in het gebied zich in samenhang zouden kunnen ontwikkelen.

Ook is een drietal ontwerpateliers georganiseerd over de mogelijkheden voor een grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap. Hiervoor zijn mensen uit verschillende deelgebieden uitgenodigd die verbonden zijn met de verschillende waarden van het landschap. Hen is gevraagd de toekomst van het landschap te schetsen voor het jaar 2020. Uitgangspunten daarbij waren het behoud en ontwikkeling van de kernkwaliteiten van het landschap en doorontwikkeling van de melkveehouderij. Er is op drie dagen en voor drie verschillende gebieden gewerkt aan beelden en concepten waarin gebiedsspecifiek het landschap optimaal gebruikt kan worden door de melkveehouderij.

LANDBOUW EN LANDSCHAP BLIJVEN VERANDEREN

Een eeuw ontwikkeling van landbouw en landschap

In het begin van de 20ste eeuw groeit het aantal boeren in Twente. Deze expansie van agrarische bedrijvigheid zorgt voor grote verandering in het landschap. De dan nog bestaande uitgestrekte heidegebieden in Noordoost-Twente worden ontgonnen en in cultuur gebracht. De heidevelden veranderen in een kleinschalig agrarisch gebied waar boerenbedrijven pionieren. Het gaat om kleine gemengde boerenbedrijven waar veel werk met mens- en paardenkracht wordt uitgevoerd.

Na 1950 begint het aantal agrarische bedrijven in het gebied af te nemen. Tegelijkertijd groeien de stedelijke gebieden in de omgeving waar veel plattelandsmensen naar toe trekken. Dit wordt mede gedreven door de mechanisatie en schaalvergroting in de landbouw en de behoefte aan werknemers in de stedelijke gebieden.

Momenteel is het proces van schaalvergroting in de landbouw nog steeds gaande. Uit de cijfers van de landbouwstatistiek valt af te leiden dat elke generatie ongeveer 40 à 50% van de bedrijven stopt. Het is waarschijnlijk dat deze trend de komende decennia door zal gaan. De landbouwbedrijven van nu zijn onvergelijkbaar met de bedrijven die in het verleden hebben gezorgd voor het ontstaan van het Twentse landschap.

De verandering van het Twentse landschap is goed af te lezen uit figuur 2. Hierop is verbeeld in enkele 3D beelden hoe het Twentse landschap er rond 1910 uit heeft gezien en hoe het er in de huidige situatie uitziet. Wat direct opvalt uit de beelden is dat de landbouwpercelen groter zijn geworden. De heidegebieden zijn ontgonnen en in gebruik genomen door de landbouw. De essen zijn tegenwoordig minder scherp begrensd aan de randen en vaak samengevloerd met het overige landschap. De kleinschalige structuur van de kampen is voor een groot deel intact gebleven. Daarnaast is een groot aantal zandwegen verdwenen of verhard.

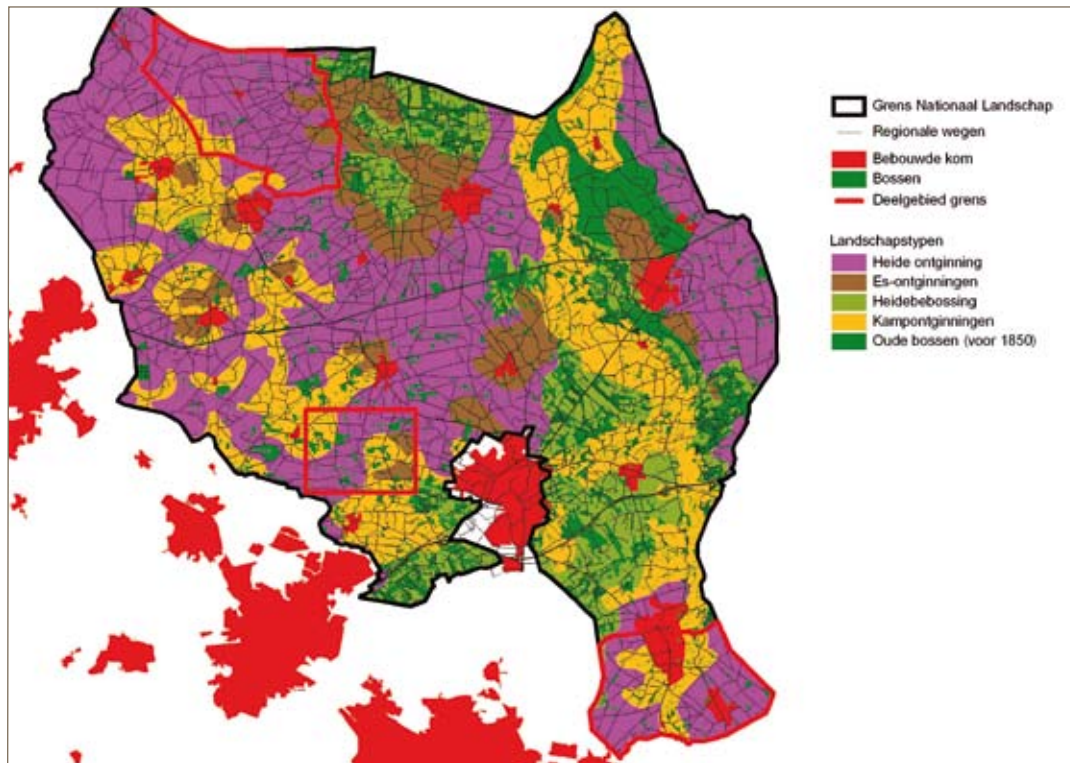
Figuur 2

3D visualisatie van het landschap in Noordoost-Twente in 1910 en 2005 vanuit vogelvluchtperspectief.

1910

2005

Figuur 3 landschapstypen in Noordoost-Twente

Ontwikkeling landschap

Het landschap in Noordoost-Twente is al met al flink veranderd de afgelopen eeuw.

In sommige delen van Twente werd landbouwgrond opgeslokt voor verstedelijking. Heidevelden zijn omgezet in bos en landbouwgrond. Ondanks dat is in het huidige landschap nog de ontstaansgeschiedenis van het klassieke landschap te herkennen.

In grote lijnen is het landschap in Noordoost-Twente in 3 landschapstypen op te delen:

1. Het landschap van de jonge heideontginningen dat wordt gekenmerkt door rechte wegen en bomenrijen langs de rechthoekige percelen.
2. Het landschap van de essen dat bestaat uit grotere escomplexen. Dit zijn van oudsher open landschappen en karakteristiek vanwege hun bolle reliëf. Zij liggen vaak nabij de grotere dorpen en zijn in het verleden vaak ten prooi gevallen aan dorpsuitbreidingen.
3. Het kampenlandschap dat uit met houtwallen/singels omzoomde kampen en de kleinschalig verkavelde beekdalen bestaat. Dit landschap heeft een kronkelig en organisch karakter. Het zijn de meest kleinschalige delen van het landschap.

De landbouw heeft deze landschappen gevormd. Aan de vorm van de percelen en het type beplanting kan afgelezen worden hoe het landschap is ontstaan en in welk type landschap men zich bevindt.

LANDBOUW EN LANDSCHAP BLIJVEN VERANDEREN

Agrarische 'kamers'

In het huidige coulisselandschap van Noordoost-Twente kun je eigenlijk nergens verder dan een halve kilometer van je afkijken. Uitzondering hierop is de open ruimte die hier en daar op de grotere essen kan worden ervaren. Naast de houtwallen en singels zijn er in het gebied vele kleine bosjes. Ook zijn de fors beplante boerenerven karakteristiek.

Het gebied wordt ook gekenmerkt door zogenaamde 'agrarische kamers'. Deze agrarische kamers, open ruimten tussen de coulissen, zijn maximaal 25 tot 40 hectare groot, maar vaak veel kleiner. Vooral in het kampenlandschap zijn de percelen rondom ingeplant waardoor een serie van kleine agrarische kamers ontstaat van elk slechts 2 of 3 hectare groot. Dit maakt het fietsen en wandelen in dit landschap tot een spannende gebeurtenis. Na elke houtwal ontstaat weer een nieuw doorkijkje.

Doorkijk naar 2020

Hierboven is aangegeven hoe het landschap in Noordoost-Twente op hoofdlijnen is ontstaan. Als we nu een doorkijk maken naar 2020, hoe zou het landschap er dan uit kunnen zien? De verwachting is dat de schaalvergroting van de agrarische bedrijven in het gebied de komende jaren door gaat. Toekomstprojecties van banken en kennisinstellingen wijzen voor 2020 op Nederlandse melkveebedrijven met een gemiddelde omvang van 130 à 200 melkkoeien en met 80 tot 150 hectare land. Een dergelijk bedrijf zal circa 1 tot 2 miljoen kg melk produceren. Hoewel de boerenbedrijven in Noordoost-Twente kleiner zijn dan gemiddeld in Nederland zal de vergroting van de bedrijven ook hier doorzetten. Naar verwachting, naar gemiddeld 62 hectare per bedrijf in 2020. De vraag is welke impact deze dynamiek van de melkveesector op het kleinschalige Twentse landschap zal hebben.

Concurrerende kostprijs

De landbouw is enerzijds beheerder van het landschap en anderzijds moet zij in dat landschap een inkomen kunnen blijven verdienen en kunnen concurreren. In de toekomst kan dit in Noordoost-Twente leiden tot spanning tussen de moderne marktgerichte melkveehouderij en het kleinschalige landschap. Voor een concurrerende kostprijs is de bewerkelijkheid van het landschap van belang. Een studie van ASG - Wageningen UR, uitgevoerd in het kader van GBKL, toont aan dat de kleinschaligheid van het landschap in Noordoost-Twente leidt tot een hogere kostprijs. Ten opzichte van een ideaal verkaveld polderbedrijf komt deze studie op kostprijs die 3 à 4 cent per liter melk hoger is in Noordoost-Twente. De percelen op afstand van de boerderijen dragen hieraan 2 à 3 cent bij. De hogere bewerkingskosten door de kleine percelen en het onderhoud en de opbrengstderving door landschapselementen verhogen de kostprijs met ongeveer 1 cent per liter melk.

Meerkosten kleinschalig landschap

Volgens dezelfde studie van ASG - Wageningen UR hebben de meerkosten voor een landbouwbedrijf als gevolg van de kleinschaligheid van het landschap vooral betrekking op de volgende aspecten:

- Extra voerkosten door verminderde opbrengst en kwaliteit door schaduwwerking van houtwallen.
- Meer arbeid en loonwerkkosten door kleine incurante percelen en percelen op afstand.

Voordelen van kleinschalig landschap

Tegenover de nadelen van een relatief kleinschalig landschap worden overigens ook voordelen voor het boerenbedrijf genoemd. Het gaat dan bijvoorbeeld om bescherming van gewassen tegen wind. Ook is wetenschappelijke literatuur te vinden over verminderde ziekte- en plaagdruk vanwege natuurlijke vijanden die in het landschappelijk raamwerk voorkomen. Daarnaast is het kleinschalig landschap aantrekkelijk om te wonen en te recreëren. Studies van o.a. Witteveen en Bos naar de maatschappelijke kosten en baten van investeringen in het landschap tonen aan dat deze maatschappelijke baten aanzienlijk zijn en zeker ook opwegen tegen de meerkosten voor de landbouw. Echter deze baten komen niet ten goede aan de grondgebruikers die de lasten van het kleinschalige landschap dragen.

Optimale perceelgrootte

Berekeningen uit het Alterra-rapport Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap dat is uitgevoerd voor een gebied in gemeente Lochem geven aan dat het samenvoegen van 4 volledig omzoomde percelen van anderhalve hectare naar een perceel van 6 hectare een moderne melkveehouder ongeveer 350 euro per hectare per jaar oplevert.

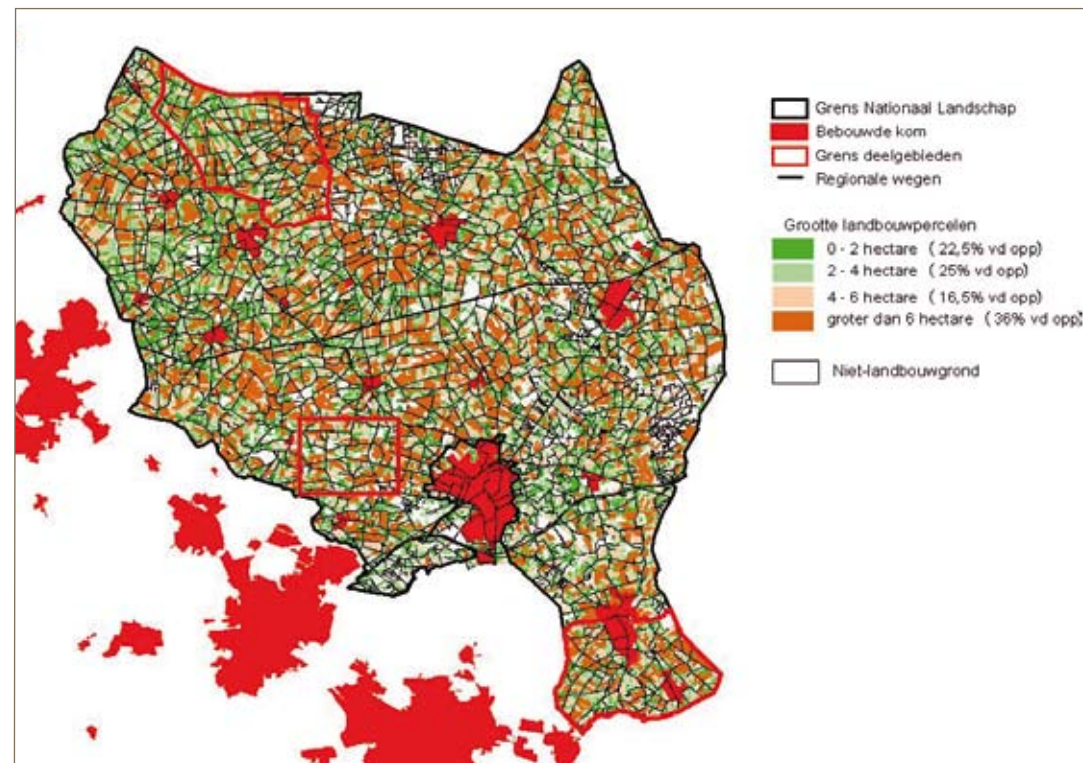
In die studie wordt ook beargumenteerd dat grote melkveebedrijven in principe zullen streven naar percelen van circa 10 hectare. Bij deze omvang zijn de bewerkingskosten met grote landbouwmachines het laagst. Het gaat dan om bedrijven van circa 150 hectare, welke in de toekomst ook in Twente zouden kunnen ontstaan. Voor bedrijven met een omvang van 30 hectare zijn daarentegen percelen van 5 à 6 hectare qua efficiëntie voldoende. Voor boeren is het dan ook zonder meer interessant om kleinere percelen samen te voegen tot grotere eenheden.

LANDBOUW EN LANDSCHAP BLIJVEN VERANDEREN

In figuur 4 is voor Noordoost-Twente weergegeven hoe groot de topografische percelen nu zijn. De gemiddelde perceelgrootte in Noordoost-Twente is kleiner dan bijvoorbeeld in optimale landbouwgebieden in andere delen van Nederland. Binnen Noordoost-Twente is er echter een grote diversiteit. De kaart in figuur 4 laat zien dat er een aantal gebieden is waar percelen groter dan zes hectare zijn. Deze kunnen prima rationeel bewerkt worden met grote machines. Hier is de druk op tussenliggende landschapselementen niet groot.

Echter, in een aantal deelgebieden komen clusters van percelen voor die kleiner zijn dan drie hectare (bruinrode gebieden). Deze komen met name voor in het kampenlandschap. Soms kunnen percelen daar eenvoudig worden samengevoegd omdat tussenliggende landschapselementen ontbreken. Dit zal daar dan niet leiden tot een ingrijpende landschapsverandering.

Wanneer er wel landschapselementen tussen kleine percelen liggen heeft samenvoeging meer impact op het landschap. Creatieve oplossingen zijn dan gewenst om het karakter van het landschap te bewaren. Daarvoor zijn in het kader van het project GBKL enkele ontwerpssessies georganiseerd, waarop we in het volgende hoofdstuk ingaan.

Figuur 4 perceelsgrootte in Noordoost-Twente

ONTWERPSESSIES

Maatwerk en creativiteit

De diversiteit van het landschap in Noordoost-Twente is groot, zowel voor wat betreft de historische ontstaanswijze als de ruimtelijke maat van het landschap. Dit maakt dat de inrichting van het landschap op agrarische bedrijven van de toekomst maatwerk is. Maatwerk waarbij aan de verschillende waarden van het landschap recht moet worden gedaan. Dit vergt het maken van keuzes en het zoeken naar creatieve oplossingen.

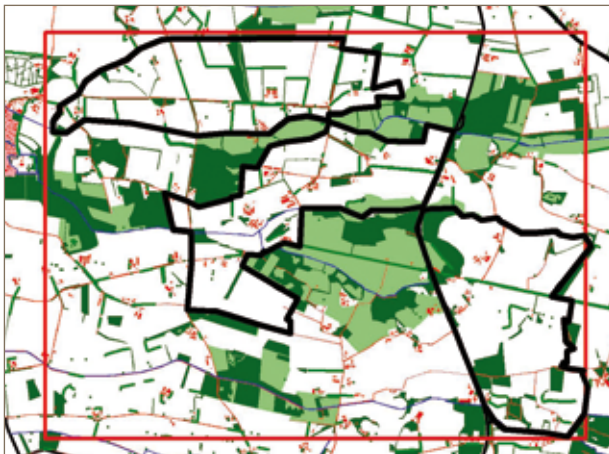
In een aantal ontwerpssessies hebben belanghebbenden het landschap en de agrarische bedrijven van de toekomst ingericht en creatief nagedacht over de toekomst. Dit is gedaan voor enkele deelgebieden in Noordoost-Twente waar een virtueel bedrijf van de toekomst werd geprojecteerd.

Op perceelsniveau hebben de deelnemers vervolgens ideeën uitgewerkt om ontwikkeling van agrarische bedrijven te laten samengaan met behoud van het karakter van het landschap.

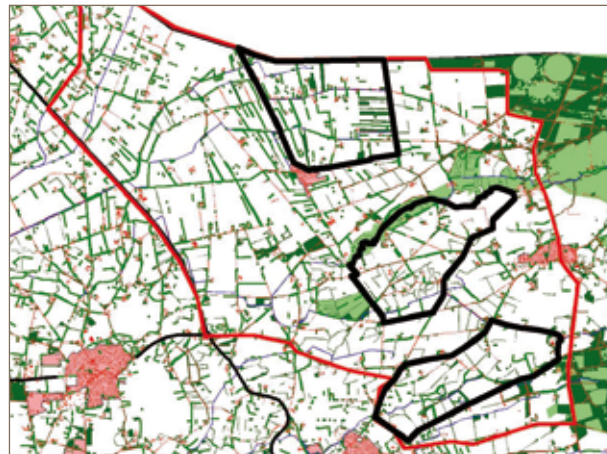
In figuur 5 is een overzicht gegeven van de drie deelgebieden binnen Noordoost-Twente. Voor ieder van deze drie deelgebieden is een ontwerpssessie georganiseerd. Binnen elk van die gebieden zijn drie 'virtuele boerderijen van de toekomst' aangewezen.

In de volgende paragrafen worden eerst de opzet van de ontwerpssessies toegelicht. Daarna worden de algemene lessen per landschapstype beschreven. Tenslotte volgt een aantal principes uitgewerkt hoe om te gaan met het kleinschalig landschap. De principes laten zien hoe het landschapskarakter behouden kan blijven en de landbouw zich kan blijven ontwikkelen.

Figuur 5 overzicht van de drie deelgebieden en een inzoom op elk van de drie deelgebieden met daarin de virtuele boerderijen van de toekomst.

Dinkelland

Tubbergen

Losser

Opzet van de ontwerpessies

In totaal zijn er tijdens de ontwerpessies negen virtuele boerenbedrijven ingericht. Voor deze virtuele bedrijven was het verzoek enerzijds om een economische bedrijfsvoering mogelijk te maken in de toekomst en anderzijds het karakter van het landschap te behouden en te ontwikkelen. De deelnemers werd gevraagd hun creativiteit aan te wenden om hiervoor vernieuwende en praktisch toepasbare concepten uit te werken.

Aan de ontwerpessies deden mensen met verschillende achtergronden mee zoals melkveehouders, gebiedsmakelaars, natuur- en landschapsorganisaties en vertegenwoordigers vanuit de betrokken overheden (provincie, gemeenten, waterschappen, Dienst Landelijk Gebied, LNV).

Belangrijk hulpmiddel bij de ontwerpessies waren de digitale tekentafels. De deelnemers konden op deze tafels met digitale pennen tekenen en gummen op het scherm. In figuur 6 is de setting van de ontwerpessies uitgebeeld. De deelnemers stonden rondom de tafel en hadden de beschikking over meerdere kaarten die in het systeem beschikbaar waren. Bijvoorbeeld topografische kaarten, kaarten met landschapselementen, luchtfoto's en historische kaarten. De digitale ontwerptafel was het middel om de ruimtelijke uitdaging concreet te maken en een 'ontmoetingsplek' tussen mensen van een diverse achtergrond.

Figuur 6 beelden van het ontwerpproces aan de digitale tekentafel

ONTWERPSESSIES

Ontwerpopdracht

Elke groep kreeg een vastgesteld gebied toegewezen. In dit gebied moesten zij één of meerdere melkveebedrijven intekenen. Daarbij stonden aspecten als bedrijfslocatie, ontsluiting naar de openbare weg en richting de percelen, perceelsgrootte en –vorm en de hoeveelheid en locatie van landschapselementen ter discussie. In eerste instantie kregen de 3 groepen de gelegenheid om de bedrijven naar eigen inzichten in te richten.

In de volgende sessie werden de 3 groepen gemixt en kregen ze de volgende randvoorwaarden mee:

- Netto areaal groen en de lengte van de houtwallen en singels in een gebied moet tenminste gelijk blijven aan de situatie in 2009.
- Verwijderen van houtwallen of bosjes is toegestaan mits ze worden gecompenseerd. Echter voor historische landschapselementen moet worden overgecompenseerd.
- Hervestiging van agrarische bedrijfsgebouwen buiten de huidige erven is toegestaan. Een compensatie in landschapselementen is dan verplicht.
- Het landschap moet toegankelijk worden gemaakt voor burgers en recreanten door het aanleggen van voetpaden.
- Houd rekening met de verschillende soorten landschap: kampen, essen, heide.

Lessen uit de sessies

Tijdens de sessies is soms heftig maar altijd met oor voor elkaar gediscussieerd over het landschap van de toekomst. De belangen van de verschillende partijen zijn letterlijk over tafel gegaan. Uiteindelijk is door alle betrokkenen coöperatief samengewerkt en gediscussieerd. Wat overheerst is dat alle partijen het besef delen dat Noordoost-Twente een uniek landschap is waarbij ontwikkeling van een economisch vitale landbouw noodzakelijk is.

Algemene lessen uit de sessies per landschapstype

Essenlandschap

Essen bestaan soms uit meerdere percelen. In de meeste ontwerpen werden de losse percelen op de essen, voor zover dat nog niet gebeurd was, aan elkaar gekoppeld. Hierdoor ontstond er één relatief groot perceel. Vaak werden de randen van de verschillende essen benadrukt met groenelementen. Op plaatsen waar er nog een duidelijk hoogteverschil is, werd dat gehandhaafd om de es te accentueren. Door de samenvoeging van essen kunnen er ook overhoeken ontstaan. Deze werden veelal ingeplant met groenelementen. Geconstateerd werd dat een es goed kan dienen voor voederwinning door de grote rationale percelen die met groot materieel efficiënt bewerkt kunnen worden. Het kampenlandschap is fijnmaziger en beter geschikt voor beweiding. Er was onder de deelnemers een duidelijke voorkeur voor open essen, dat wil zeggen dat er bijvoorbeeld gras of graan geteeld wordt. Dit omdat dit beter past in het historische landschapsbeeld van de es als akkerperceel waarbij de openheid kan worden beleefd. Maïs neemt een gedeelte van het jaar het zicht over de es weg en werd daarmee minder wenselijk bevonden.

Jonge heideontginningen landschap

Dit landschap is het laatste in cultuur gebracht. De wegen die er doorheen lagen tijdens het ontginnen zijn vaak recht. Hierdoor hebben de percelen in deze gebieden vaak rechte vormen. Door het samenvoegen van percelen werden deze groter gemaakt. Groenelementen werden dan vaak verplaatst naar de randen van de percelen. Wanneer er bomenrijen in de percelen lagen, werd er vaak voor gekozen om op de kopakkers een aantal meters vrij te laten voor de passage van landbouwmachines. Overhoeken die ontstaan door het samenvoegen van kleine percelen of nabij woonkavels werden benut voor het plaatsen van groenelementen. Wel moesten er voldoende doorkijken vanaf woonkavels en de openbare weg aanwezig blijven. De wegen moesten hier niet volledig worden ingeplant, maar het rechte karakter en de open agrarische percelen tussen de singels moesten wel blijvend kunnen worden ervaren.

Kampen

Kampen kenmerken zich door zeer onregelmatige percelen die grotendeels door een houtwal 'ingepakt' zijn. Door de ronde onregelmatige vormen en de kleine omvang (vaak kleiner dan 1 of 2 hectare) zijn deze percelen zeer slecht bewerkbaar voor de agrarisch ondernemer. Het verwijderen van de kampstructuur is niet gewenst. Door de verschillende kampen aan elkaar te koppelen kan er wel een geschakeld weideperceel ontstaan. De beweiding kan dan zowel door de melkkoeien, droge koeien als door het jongvee gedaan worden. De gedachte is hier dat er voor een efficiënter gebruik van de percelen strategisch aangelegde openingen in de houtwallen gecreëerd kunnen worden. Hierdoor wordt veeverkeer en landbewerkingen toch efficiënt mogelijk. Dit kan betekenen dat er voor één omzoomd perceel meerdere openingen in tussengelegen houtwallen of singels nodig zijn.

3

ONTWERPSESSIES

Principe 1 Verplaats landschapselementen en creëer langere percelen

Verplaats kleine landschapselementen vanuit het midden naar de randen van kavels of aansluitend bij andere robuuste landschapselementen zoals bosjes of houtwallen. Hierdoor ontstaan langere percelen waardoor boeren minder hoeven te keren met tractoren en machines

Huidig

Toekomst

Principe 2 Overhoeken inplanten

Overhoeken die voor de boer niet interessant zijn inplanten. Deze hoeken zijn voor de boer onrendabel maar kunnen als ze ingeplant zijn fungeren als schakel in de groen blauwe dooradering.

Huidig

Toekomst

3

ONTWERPSESSIES

Principe 3 Inkepen houtwallen en singels

Inkepen van voor en/of achterzijde van houtwallen en singels waarbij doorgangen voor landbouwvoertuigen worden gemaakt. Hierdoor kunnen boeren beter hun percelen bereiken en bewerken.

Huidig

Toekomst

Principe 4 Essen accentueren

Essen accentueren door steilranden te behouden of aan te zetten met beplanting.
Hierdoor vormt de es weer een duidelijke landschappelijke eenheid.

Huidig

Toekomst

3

ONTWERPSESSIES

Principe 5 Beken aanzetten met beplanting

Beken vormen belangrijke natuurlijke verbindingszones; beplanting langs de beek is belangrijk. De groen blauwe dooradering van het gebied wordt op deze wijze versterkt. Beplanting langs beken kan een compensatiemogelijkheid zijn voor het verwijderen van elementen elders.

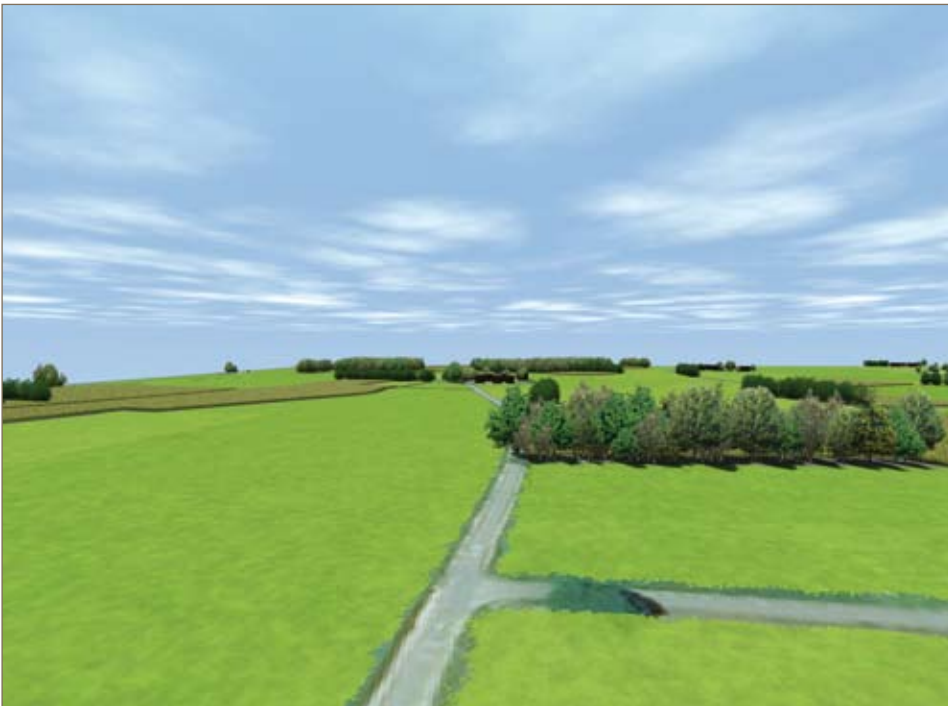
Huidig

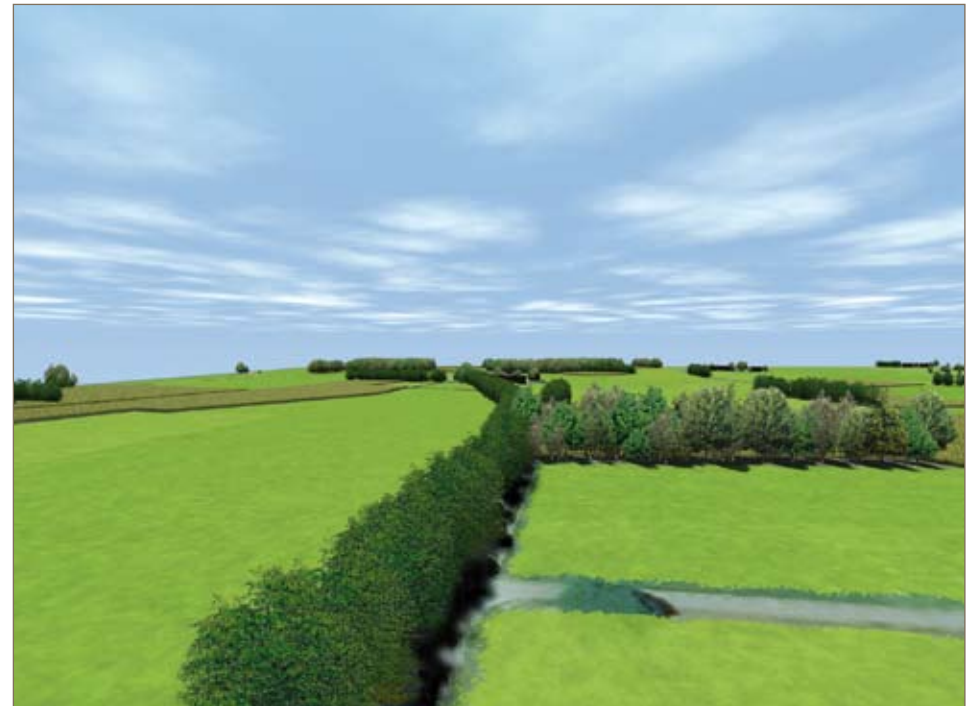
Toekomst

Principe 6 Locatie houtwallen

Houtwallen en singels aan zuidzijde van percelen aanleggen zodat de schaduw niet op het agrarisch land valt maar in de sloot en/of op de weg.

Huidig

Toekomst

3

ONTWERPSESSIES

Principe 7 Wegen niet dichtplanten

Wegen niet dichtplanten maar het landschap beleefbaar houden door de beplanting haaks op de weg aan te leggen zodat het coulissen effect ontstaat.

Huidig

Toekomst

A photograph of a rural landscape. In the foreground, a rustic wooden fence made of horizontal logs and vertical posts runs across the frame. Behind the fence is a vibrant green meadow filled with wildflowers. In the background, a dense forest of tall trees with green foliage rises against a clear blue sky. The scene is bright and sunny.

Principe 8 Kampengebied als weidepercelen

Deze weidepercelen kunnen zowel voor melkkoeien, droge koeien als jongvee gebruikt worden. Intensieve beweiding betekent kleiner aantal voederwinningen en bewerkingen. Daarnaast komen er op strategische plekken openingen in de houtwallen zodat het veeverkeer en machineverkeer zo efficiënt mogelijk plaats vindt.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN: VAN VIRTUEEL NAAR REALITEIT

4.1 Conclusies

Melkveehouderijbedrijven zullen in 2020 groter zijn dan tegenwoordig. In Noordoost-Twente zijn de bedrijven gemiddeld kleiner dan in Nederland. Gemiddeld zullen de bedrijven in Noordoost-Twente circa 50 a 60 hectare groot zijn in 2020. De grotere melkvee- bedrijven zijn dan circa 80 tot 100 ha in omvang.

Uit de ontwerpessies is gebleken dat de ondernemers goed uit de voeten kunnen met percelen van 5 à 6 hectare. Dit is een perceelsomvang die in delen van Noordoost-Twente (met name in het essenlandschap en in de jonge ontginningen) nu al wel past binnen het landschappelijk raamwerk van erven, houtwallen en singels die in het gebied aanwezig is. Dergelijke percelen kunnen dus in deze deelgebieden al gemaakt worden zonder rigoreuze aanpassingen zoals het verwijderen of verplaatsen van landschapselementen. In het essenlandschap en het landschap van de jonge heideontginningen komen nu dus al regelmatig topografische percelen met een grotere omvang voor. Daarentegen zijn de percelen in het kampenlandschap vaak kleiner.

De deelnemers van de ontwerpessies hechtten aan het behoud van de herkenbaarheid van het landschap in Noordoost-Twente. Uit de discussies in de ontwerpessies bleek dat de deelnemers ook van mening waren dat met de verschillende onderscheiden landschapstypen in het gebied op eigen wijze moet worden omgegaan.

De deelnemers van de ontwerpessies concludeerden dat:

- Er de nodige vrijheid moet zijn bij de inrichting van het jonge heideontginning landschap. Dit zijn van oudsher rechte en rationeel ingerichte gebieden. Verplaatsing van landschapselementen is daar mogelijk wanneer er één op één wordt gecompenseerd en de oorspronkelijke richting van de beplanting wordt aangehouden.

- Het essenlandschap zoveel mogelijk een open karakter moet houden waarbij de randen geaccentueerd zouden moeten worden waardoor het als es herkenbaar is. Dit geldt met name voor de grotere escomplexen waarbij de randen met beplanting kunnen worden aangezet of door aanwezige stijlranden te handhaven of te herstellen. De beplanting op de essen zou moeten worden verplaatst naar de randen.
- Het kampenlandschap minder flexibiliteit biedt. Deze gebieden zijn van oudsher onregelmatig gevormd en de percelen zijn er klein. De landschapselementen bestaan hier vaak uit houtwallen die ouder dan 60 jaar zijn. In deze gebieden staat restauratie van het landschap voorop. Met goed geplaatste openingen in de houtwallen zijn hier mogelijkheden te creëren voor de productielandbouw. Een andere oplossing is om dit gebied vooral te gebruiken als weidegebied voor vee. Er is schaduw en beschutting aanwezig voor het vee. Met een grote koppel koeien of jongvee kan dan een cluster van percelen tegelijkertijd worden begraaasd.

De kostprijs per liter melk is in Noordoost-Twente hoger door het kleinschalige landschap. Ten opzichte van een optimaal ingericht polderbedrijf gaat het om drie a vier cent per liter melk. Deze hogere kostprijs wordt voornamelijk veroorzaakt door de slechte verkaveling en percelen op afstand. Het verbeteren daarvan zou dan ook prioriteit moeten hebben om de rentabiliteit van de melkveesector te verbeteren.

Conclusie die mag worden getrokken na de ontwerpessies is dat er qua bewerkbaarheid van de gronden in de toekomst prima geboerd kan worden in Noordoost-Twente wanneer een aantal creatieve maatregelen wordt toegepast. Zoals die zijn weergegeven in hoofdstuk 3. Hiermee wordt het unieke karakter van het gebied gewaarborgd en wordt er een duurzame toekomst geboden voor relatief grootschalige boerenbedrijven.

Een andere conclusie die uit het gevolgde proces met de ontwerpessies kan worden getrokken is dat er een grote betrokkenheid is bij alle relevante partijen bij het landschap en het behoud van een vitale landbouw in Noordoost-Twente.

Bij alle partijen in het gebied – de boeren, de overheid en de natuur- en landschapsorganisaties - is er de wil om er samen uit te komen. Alle partijen zien in dat het landschap van Noordoost-Twente een levend landschap is, waarin enige verandering en aanpassing moet worden toegestaan. Zij zien ook dat de melkveehouderij in het gebied van groot belang is en blijft voor het landschap in het gebied in haar rol als grootste ruimtelijk-economische drager van het cultuurlandschap. Dat biedt kansen voor een ontwikkeling in het gebied waarbij de doorgaande schaalvergroting in de sector op een goede manier verbonden wordt met behoud en ontwikkeling van het landschap. Kortom, een duurzame ontwikkeling in al zijn facetten. Zaak is om de randvoorwaarden hiervoor ook goed vast te leggen in het omgevingsplan van de provincie en de bestemmingsplannen van de betrokken gemeenten. Daarvoor is een afgewogen beoordelingskader nodig.

4.2 Aanbevelingen

Tijdens de ontwerpessies is virtueel geoefend met het inrichten van het landschap per boerenbedrijf. Een aantal van de principes uit hoofdstuk 3 zou in realiteit kunnen worden toegepast. Boeren die landschapselementen willen verplaatsen zouden daartoe de gelegenheid kunnen krijgen, mits zij dit in voldoende mate en op een landschappelijk verantwoorde wijze compenseren. Uitgangspunt moet zijn dat voor een efficiëntere bedrijfsvoering geschoven zou mogen worden met minder waardevolle landschapselementen mits de kernkwaliteit van het landschap behouden blijft.

Het voorstel is om boeren, overheden en vertegenwoordigers van natuur- en landschapsorganisaties dan bij elkaar te brengen om in ontwerpessies met elkaar te bepalen hoe de gewenste 'landschapscompensatie' het best vorm kan worden gegeven. Dergelijke ontwerpessies voor reële situaties zouden de komende tijd reeds in de vorm van een pilotproject uitgevoerd kunnen worden. Bijvoorbeeld voor gebieden waar recentelijk de verkaveling is verbeterd of in de toekomst verbeterd gaat worden.

In sommige zeer kleinschalige gebieden is zelfs met veel creativiteit nauwelijks verbetering voor de landbouw aan te brengen zonder dat het landschap ingrijpend moet worden veranderd. In deze gebieden wordt aanbevolen om voor de gewenste landschappelijke aanpassingen ruimhartig uit een, door provincie en gemeenten gevuld, landschapsfonds te kunnen putten, waarbij naast de kosten voor onderhoud en schaduw schade ook de handicap voor bewerkingskosten wordt vergoed.

Daarnaast wordt aanbevolen om een beoordelingskader te ontwikkelen om beslissingen over verplaatsing van landschapselementen op bestemmingsplanniveau mogelijk te maken. De gemeente is hierbij de aangewezen partij die de uiteindelijke afwegingen moet maken. De gezamenlijke gemeenten in het Nationaal Landschap Noordoost-Twente zouden hiertoe samen een beoordelingskader kunnen ontwikkelen. Om dit te kunnen doen is het ook van belang dat de huidige situatie wordt vastgelegd en dat handhavend wordt opgetreden als elementen worden aangetast.

In figuur 7 is een aanzet gegeven voor elementen die in het beoordelingskader zouden kunnen worden opgenomen.

Tenslotte gaat het landschap veel mensen aan het hart. Communicatie naar burgers, boeren en belanghebbenden daarover is noodzakelijk. Voor al die doelgroepen is het noodzakelijk om duidelijk te maken waarom ingrijpen in het landschap van nu nodig is om het landschap op langere termijn te behouden. Draagvlak voor deze ingrepen is noodzakelijk; niet alleen de veehouders maar ook hun directe burens en mensen uit de kernen hebben belang bij een functioneel en mooi landschap. Bij draagvlak hoort ook het samen 'vieren' van successen.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN: VAN VIRTUEEL NAAR REALITEIT

SUGGESTIES VOOR BEOORDELINGSKADER VERPLAATSING LANDSCHAPSELEMENTEN

Algemeen:

- Wanneer een houtwal, singel of bosje verplaatst wordt geldt het principe van compensatie.
- Een te verplaatsen element zou in dezelfde hoedanigheid teruggeplaatst kunnen worden. Een houtwal zal dus als houtwal terugkeren en een singel als singel. Dit om te waarborgen dat het karakter van het landschap blijft zoals het is en niet alle beplanting op een hoop geschoven wordt en bij wijze van spreken één groot bos ontstaat.

Overwegingen voor verplaatsing:

- Staat de houtwal een doelmatige landbouwbedrijfsvoering op langere termijn daadwerkelijk in de weg?
- Zijn er creatieve oplossingen te bedenken, waarbij het landschapselement zo veel mogelijk gespaard kan blijven en de landbouw de ruimte krijgt?
- Oude elementen zijn erg waardevol. De bomen zijn dikker en het element is ontwikkeld. Wanneer op de historische kaart van voor 1920 het element al aanwezig is moet terughoudend met verplaatsing worden omgesprongen.
- Een veldbezoek met een deskundige kan uitkomst bieden in een discussie over de waarde van landschapselementen.

Waar naar toe verplaatsen:

- Heeft het landschapselement een rol als groene verbinding? Zo ja verplaats dan naar een plek waarbij het element opnieuw een verbindende rol kan spelen.
- Bij losstaande elementen bij voorkeur terugplaatsen op plek waar deze een verbindende rol heeft tussen andere landschapselementen of bos en natuur.
- Sluit aan bij de landschappelijke herkenbaarheid.
- Houd rekening met de beleefbaarheid van het landschap door fietsers en wandelaars.

Figuur 7 Suggesties voor beoordelingskader verplaatsing landschapselementen Nog nader uit te werken in vervolgprojecten.

BRONNEN

- Agricola en Hermans, 2008. Perspectieven grootschalige melkveehouderij Noordoost-Twente, landbouwanalyse en landbouwkansenkaart. Alterra Wageningen UR.
- Galama, Roelofs, Hulshof en Evers, 2008. Financiële ruimte voor groei in Noordoost-Twente. Inzicht in de kosten kleinschalig landschap en gevolgen voor groei van de melkveehouderij. Animal Sciences Group Wageningen UR.
- Kuijsters, R. en G.A. Sparenburg, 1990. Landbouw in kleinschalige landschappen, een modellenstudie. LU Wageningen.
- Louwes, Rien, 2005. Agrarisch natuurbeheer in Noordoost Friesland; Economische verschillen tussen melkveebedrijven in de Wouden en in het open gebied. Business Economics Wageningen Universiteit.
- Projecten LTO Noord, 2008. Promotiefolder Grootschalig boeren in een kleinschalig landschap
- Rienks, W.A., W.J.H. Meulenkamp, D. de Jong, R.J.W. Olde Loohuis, Roelofs, P. Swart, W. en Vogelzang, T., 2008. Grootschalige landbouw in een kleinschalig landschap. Alterra rapport 1642. Wageningen UR.
- Sturrock, F.G. and J. Cathie, 1980. Farm modernization and the countryside. University of Cambridge. Department of Land Economy.
- Witteveen en Bos, 2006. Kentallen Waardering Natuur, Water, Bodem en Landschap. Hulpmiddel bij MKBA's. Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- www.nationalelandschappen.nl

